

Κεφάλαιο 14. Η κοινωνική κατασκευή της πραγματικότητας

Τα ζητήματα που αφορούν την «κατασκευή της πραγματικότητας» και της γνώσης αποτελούν μέρος της επιστημονικής συζήτησης στις κοινωνικές επιστήμες και στηρίζονται στις απόψεις της κλασικής Κοινωνιολογίας της γνώσης. Ήδη από νωρίς είχε διατυπωθεί η θέση που αποτέλεσε αργότερα το κριτήριο οριοθέτησης της Κοινωνιολογίας της γνώσης, ότι τόσο η ίδια η έννοια της αλήθειας όσο και το σύνολο του κοινωνικού κόσμου δεν είναι τίποτε άλλο παρά μια «κατασκευή» των ανθρώπων, οι οποίοι αποτελούν τους πραγματικούς δημιουργούς αυτού του κόσμου. Πρόκειται δηλαδή για έναν κόσμο «αντικειμενικό», υπό την έννοια ότι είναι προϊόν πραγματικής ανθρώπινης δραστηριότητας.¹

Στη βάση αυτή, η αναζήτηση του καντιανού «πράγμα καθεαυτό» φαίνεται να ακυρώνεται, καθώς η κοινωνική «πραγματικότητα» ορίζεται αποκλειστικά μέσα από τις γλωσσικές και συμβολικές αποδόσεις νοήματος των κοινωνικών υποκειμένων που διαμορφώνουν τις «αντικειμενικές» προϋποθέσεις για τη συνείδηση και τη γνώση.² Ο εξωτερικός κόσμος που αναφαίνεται μέσω των αισθήσεων και της παρατήρησης είναι ένας κόσμος που παρουσιάζεται ως δοσμένος στα υποκείμενα. Δεν αποκαλύπτει όμως τα ποιοτικά γνωρίσματα των νοηματοδοτήσεων που μπορούν να τον καθιστούν ουσιαστικά «πραγματικό».

Αυτό επιτυγχάνεται με τη διαμεσολάβηση που επιτελείται διά της γνώσης και μέσω της διασύνδεσης που οικοδομείται ανάμεσα στη γνώση και το κοινωνικό πράττειν, ως συνάρθρωση ατομικών νοημάτων που εκφράζονται δι' υποκειμενικά και αναδεικνύουν διαφορετικές κοινωνικοπολιτισμικές οντότητες συλλογικού νοήματος. Αυτές οι κοινά προσλαμβανόμενες αρχές, αξίες και πολιτισμικά πρότυπα, ως

---

¹ Η έννοια της «αντικειμενικότητας» τίθεται σε εισαγωγικά για να καταδείξει ότι ταυτίζεται με τους χωροχρονικούς περιορισμούς της ανθρώπινης δημιουργίας. Μια επισήμανση που παρατηρεί κανείς και στην απόδοση την έννοιας της «αντικειμενικότητας» με τον ίδιο τρόπο που την παρουσιάζει και ο Weber στα μεθοδολογικά του κείμενα: M. Weber : *Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre*, ό.π, ιδιαίτερα το κεφάλαιο “Die Objektivität sozialwissenschaftlicher und sozialpolitischer Erkenntnis”. Για το θέμα βλ. επίσης M. Adler : “Die Bedeutung Vicos für die Entwicklung des soziologischen Denkens“, στο *Archiv für die Geschichte des Sozialismus*, XIV, 1929, σελ. 280-304, καθώς και H. Knoblauch : *Wissenssoziologie*, UVK, Konstanz, 2005, σελ. 32.

² Για το θέμα βλ. H. Knoblauch : ό.π, σελ. 143.

βιωμένες μορφές «πραγματικότητας» δεν διαφέρουν από αυτό που αναδύεται ως κόσμος της καθημερινής ζωής, ως βίocosμος (Lebenswelt).

Η βασική παραδοχή της νέας Κοινωνιολογίας της γνώσης ότι η «κοινωνική πραγματικότητα κατασκευάζεται από τις κοινωνικές σχέσεις» γίνεται ευκρινέστερη με το ότι ο προγραμματικός επιστημολογικός στόχος συνδέεται με μια κοινωνιολογική - εμπειρική και μη κανονιστική προοπτική. Από την άλλη, το γεγονός ότι η κοινωνική πραγματικότητα δεν παρουσιάζεται ως ανεξάρτητη από το συλλογικό υποκείμενο³-αφού οι κοινωνικοί δρώντες είναι οι πραγματικοί δημιουργοί της κοινωνικής «αντικειμενικότητας» -εντάσσει την προσέγγιση αυτή στην κατηγορία των μη ρεαλιστικών θεωριών (καθότι η κοινωνία δεν παρουσιάζεται αποκλειστικά ως δεδομένη) και με έντονες τάσεις σκεπτικισμού και σχετικισμού.⁴

Σε σχέση με αυτό το κριτήριο οριοθέτησης, το αντικείμενο της νέας Κοινωνιολογίας της γνώσης είναι αφενός η μελέτη της εμπειρικής πολυμορφίας της γνώσης, όπως αναπτύσσεται σε διαφορετικά κοινωνικοπολιτισμικά περιβάλλοντα και αφετέρου οι τρόποι και οι διαδικασίες, σύμφωνα με τις οποίες η γνώση παράγεται ή «κατασκευάζεται» από τα κοινωνικά υποκείμενα, πάντα μέσω των κοινωνικών επιδράσεων και των γενικότερων κοινωνικών χαρακτηριστικών που εκτυλίσσονται εντός του πλαισίου στο οποίο τα άτομα δραστηριοποιούνται.⁵ Αναπτύσσεται έτσι, παράλληλα με την αμφισβήτηση μιας μη ιστορικής έννοιας της αντικειμενικότητας στο χώρο των κοινωνικών επιστημών, μια διαμεσολάβηση ανάμεσα στο νόημα και τη γνώση που εσωτερικεύονται μέσα από μορφές κοινωνικού πράττειν.

---

³Βλ. P. Berger, Th. Luckmann : *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*, New York, 1966 (*Η κοινωνική κατασκευή της πραγματικότητας*, Νήσος, Αθήνα, 2003, σελ. 15).

⁴Σε μια παρόμοια κατεύθυνση, στην ιστορία και στην κοινωνιολογία της επιστήμης, π.χ η ορθολογικότητα της επιστήμης δεν συγκροτείται ως ένας όρος ουδέτερος, αλλά αποτελεί μια κοινή αντίληψη και αναγνώριση ενός συγκεκριμένου έργου που εξαρτάται από τη γλωσσική διατύπωση κανόνων, αρχών και νοηματικές συνάψεις σε προσδιορισμένο ιστορικοκοινωνικό πλαίσιο, βλ.σχετ. V. Meja, N. Stehr : “Social science, epistemology, and the problem of relativism”, στο *Social Epistemology*, 1988, τόμ., 2, No. 3, σελ. 263 -271. Για κριτική αυτής της θέσης βλ. K. Popper “Normal science and its dangers” στο I. Lakatos, A. Musgrave (επιμ.) : *Criticism and the Growth of Knowledge*, Cambridge University Press, Cambridge (1970) σελ. 51-58.

⁵P. Berger, Th. Luckmann : ό.π. σελ. 3.

Στη σχέση αυτή η έννοια της «κατασκευής» καταδεικνύει αφενός την διαρκώς μεταβαλλόμενη συνθήκη και την ενδεχομενικότητα ως προς το αποτέλεσμα του παρεμβατικού χαρακτήρα των συλλογικών νοηματοδοτήσεων, αφετέρου το γεγονός ότι αυτή υπόκειται σε χωροχρονικούς περιορισμούς και ιστορικοπολιτισμικές δεσμεύσεις.⁶ Εκ των πραγμάτων, οι νοηματικές κατηγορίες και οι συλλογικές πρακτικές εμπεριέχουν τη σχετικότητα και τη ρευστότητα, ενώ ταυτόχρονα αναπαράγονται και μετασχηματίζονται εντός των συγκεκριμένων κοινωνικών πλαισίων και μεταφέρονται σε επόμενες γενιές ως δεδομένες αντικειμενικότητες, οι οποίες με τη σειρά τους θα ανακατασκευασθούν από τις γενιές αυτές στο νέο ιστορικό πλαίσιο.

Στο σημείο αυτό, λαμβάνοντας υπόψη τις ενστάσεις από τη μεριά της θετικιστικής, ουδέτερης και αντικειμενικής επιστήμης τίθεται το ερώτημα, εάν η επιστημονική μεθοδολογία μπορεί να παρακάμψει την έννοια της κατασκευής και τα όρια του κόσμου της καθημερινής ζωής. Πρόκειται για την υφέρπουσα, μόνιμη αντιπαράθεση που εντοπίζεται στον ίδιο τον ορισμό, ή καλύτερα στην οπτική της κοινωνικής επιστήμης. Μια οπτική που υπακούει, είτε σε μια αντικειμενικότητα, που στην ουσία αποτελεί μια αποστασιοποιημένη από τα ερμηνευτικά σχήματα και τις εσωτερικές υποκειμενικές παραμέτρους μεθοδολογία, είτε σε μια ερμηνευτική και κατανοητική προσέγγιση μορφών του κοινωνικού κόσμου στη βάση μιας αφενός αντιληπτικά «αντικειμενικής» πρόσληψης των εξωτερικών φαινομένων, και αφετέρου αναστοχαστικής και αναπαραστατικής παρέμβασης των συλλογικών υποκειμένων που οδηγεί στην ανακατασκευή του.

Με την εξειδίκευση των κοινωνικών αυτών χαρακτηριστικών εντοπίζονται τόσο οι παράγοντες που συντελούν στη μεταβλητότητα της γνώσης όσο και οι αντίστοιχες προϋποθέσεις για κοινωνική μεταβολή,⁷ που αφορούν κοινωνικές ομαδοποιήσεις όπως η κοινωνική θέση, η ταξική προέλευση, η φυλετική ή εθνική καταγωγή, το φύλο, η θρησκεία, οι πολιτικές τοποθετήσεις, η κουλτούρα κι άλλοι πολιτιστικοί προσδιορισμοί. Οι επιμέρους διαφοροποιήσεις υπόκεινται σε εμπειρικές κοινωνιολογικές μελέτες αναφορικά με τις νοηματικές τους συνάψεις, τις αιτίες, την ένταση και τη μορφή τους. Η μεγάλη αυτή μεταβλητότητα που παρουσιάζει η γνώση

---

⁶Για σχολιασμό βλ. W. Leinfellner : *Einführung in die Erkenntnis –und Wissenschaftstheorie*, Mannheim, 1967, σελ. 96 επ.

⁷ Πρόκειται για μια από τις αδυναμίες, όπως παρατηρήσαμε παραπάνω, της δομολειτουργικής θεωρίας.

στην κοινωνική ζωή αντιστοιχεί στην αναπόφευκτη κοινωνική σχετικότητα⁸ και ενδεχομενικότητα με τις οποίες η ερμηνευτική επιστήμη της Κοινωνιολογίας θα πρέπει να είναι εξοικειωμένη.

Εδώ, γίνεται σαφές το κριτήριο οριοθέτησης της Κοινωνιολογίας της γνώσης σε σχέση με τις γνωσιοθεωρητικές σχολές σκέψης. Το κριτήριο αυτό υπερβαίνει το πλαίσιο εγκυρότητας και ισχύος της γνώσης καθώς η κοινωνιολογική διερεύνηση εστιάζει το ενδιαφέρον της στις κοινωνικές διαφοροποιήσεις της γνώσης, επιχειρώντας να αποσαφηνίσει τους τρόπους θεσμοποίησης, νομιμοποίησης και αναπαραγωγής της γνώσης και τους κοινωνικούς προσανατολισμούς των κοινωνικών υποκειμένων και ομάδων, σύμφωνα με το πώς αντιλαμβάνονται την κοινωνική πραγματικότητα.

Η διερεύνηση της βασικής παραδοχής του κοινωνικού – υπό τη μορφή της ανάδυσης του κοινωνικού νοήματος - χαρακτήρα της «αντικειμενικότητας», που παρουσιάζει κοινά σημεία με την ιστορική στροφή στη θεωρία της επιστήμης,⁹ είχε ως συνέπεια την ανάδειξη ποικίλων πολιτιστικών και γλωσσικών συστημάτων σε αντικείμενο μελέτης και ερμηνείας. Πρόκειται για τον κόσμο της καθημερινής ζωής που αρχικά ερμηνεύεται στα επιμέρους αντικειμενικά του συνεκτικά σημεία και στη συνέχεια νοηματοδοτείται, επαναπροσδιορίζεται και επαναδημιουργείται μέσω αναστοχασμού από τη μεριά των κοινωνικών υποκειμένων ως νέα κοινωνική πραγματικότητα.

Έτσι, κανένας πραγματικός κόσμος δεν αποτελεί από μόνος του μια αντικειμενικότητα, η οποία να μπορεί να αναλυθεί ανεξάρτητα από τους δημιουργούς του, δηλαδή τα συλλογικά υποκείμενα που στην ουσία τον κατασκευάζουν. Κατά συνέπεια, η αναπαράσταση της κοινωνικής πραγματικότητας οριοθετείται στα ποιοτικά χαρακτηριστικά που προσδίδουν σε αυτήν τα υποκείμενα μεταβάλλοντάς την σε ένα κόσμο γλωσσικής επικοινωνίας, αλληλόδρασης και κοινωνικού νοήματος. Πέραν αυτού του κόσμου δεν υπάρχει κάποιος άλλος αντικειμενικός κοινωνικός κόσμος που θα μπορούσε να μελετηθεί, εκτός και εάν ο κοινωνικός κόσμος μπορεί να θεαθεί μόνον ως προέκταση του φυσικού κόσμου, αποβάλλοντας, στο όνομα μιας φυσιοκρατικά νοούμενης επιστήμης τις εσωτερικές ποιοτικές κατασκευές και

---

⁸Για το θέμα της σχετικότητας στην Κοινωνιολογία της γνώσης βλ. B. Barnes, D. Bloor : “Relativism, rationalism and the Sociology of Knowledge”, στο M. Hollis, S. Lukes : *Rationality and Relativism*, Oxford, 21-47, B. Blackwell, 1982.

⁹ Όπως σχολιάσαμε παραπάνω στο κεφ. 9.

νοηματικές διαφοροποιήσεις που καθιστούν αυτόν τον κόσμο πραγματικό και συνάμα «αντικειμενικό», εκλαμβάνοντας την «αντικειμενικότητα», κατά αναπόφευκτο τρόπο, συνδυαστικά με τους ίδιους τους όρους της δημιουργίας του και όχι έξω από αυτούς.

Αυτό σημαίνει ότι η κοινωνία παρουσιάζει δύο πραγματικότητες, παράγωγες της κοινωνικής διαδικασίας κατασκευής τους. Μία «αντικειμενική» κατασκευή, που συνίσταται σε μια στατική θέαση και αντανάκλαση του εξωτερικού κοινωνικού κόσμου και μία «υποκειμενική» δυναμική και αενάως μεταβαλλόμενη διαδικασία διαμόρφωσης πραγματικότητας ως κατασκευή, μέσω εσωτερικών συνειδησιακών ενεργημάτων και απόδοσης νοήματος από τη μεριά των υποκειμένων. Η αντικειμενική πραγματικότητα, μολονότι κατασκευασμένη από την κοινωνική δράση, εμφανίζεται στο άτομο ανεξάρτητη από αυτό. Η υποκειμενική πλευρά ενυπάρχει στην συνείδηση που έχει ο δρών σχηματισμένη σε διεισδυτικές διαδικασίες κατά την διάρκεια της κοινωνικοποίησης και διαιρείται και τροποποιείται σε καθημερινές αλληλεπιδράσεις.

Κατά συνέπεια, η κοινωνική πραγματικότητα διατηρεί ταυτόχρονα υποκειμενικά αλλά και «αντικειμενικά» χαρακτηριστικά. Όμως τα τελευταία δεν παραπέμπουν σε φυσικούς όρους και οντότητες του φυσικού περιβάλλοντος, αλλά σε υπερατομικούς θεσμικούς προσδιορισμούς και κοινωνικές δομές που δεν επηρεάζονται άμεσα από το υποκείμενο. Πρόκειται για κοινωνικές κατασκευές που ενσωματώνονται στο εξωτερικό περιβάλλον και αντικειμενικοποιούνται, μετουσιώνονται δηλαδή σε αντικειμενικές δομές και ως τέτοιες προσλαμβάνονται από τους ανθρώπους. Οι θεσμοί, για παράδειγμα, θεωρούνται, κατά τη διάρκεια της κοινωνικοποίησης (κυρίως της πρώιμης) ως αντικειμενικοί και αδιαμφισβήτητοι, ενώ δεν χάνουν την αντικειμενικότητά τους αυτή ακόμα και όταν οι άνθρωποι δυσκολεύονται να τους κατανοήσουν ή να τους αποδεχτούν.

Ωστόσο, η αντικειμενικότητα αυτή αποτελεί και από μόνη της μια κοινωνική κατασκευή, καθώς δεν αποτελεί απλό συν-άθροισμα της επιμέρους συμβολής των υποκειμένων που τη συγκροτούν και μπορεί να μελετηθεί ως τέτοια, σύμφωνα και με το επιστημονικό πρόταγμα της Κοινωνιολογίας. Όμως για την απόδοση νοήματος είναι αναγκαία η πρόσδεση της νοηματικής συνάφειας στην προθετικότητα και στοχοθεσία των υποκειμένων, των δημιουργών αυτής της αντικειμενικής

πραγματικότητας. Επομένως η κοινωνιολογική μελέτη θα πρέπει να συμπληρωθεί από φαινομενολογικού τύπου προσεγγίσεις, ώστε ο συγκερασμός αυτός να συμβάλλει στην κοινωνιολογική κατανόηση των γνωρισμάτων του αντικειμενικά κατασκευασμένου κόσμου μέσα και από την φαινομενολογική οπτική στις εσωτερικές συνειδησιακές διαδικασίες και τις αποδόσεις νοήματος από τη μεριά των υποκειμένων.

Στην κατεύθυνση αυτή οι Berger και Luckmann προσπαθούν να επεκτείνουν τη φαινομενολογική προσέγγιση σε ολοκληρωμένη θεωρία της κοινωνίας, επιχειρώντας παράλληλα να καταγράψουν με ακρίβεια τις διαδικασίες παραγωγής γνώσης μέσα από τη χρήση κοινωνικών δεικτών. Η σταθερότητα της κοινωνικής ζωής πρέπει να προκύπτει από το κοινωνικό περιβάλλον, το οποίο οι ίδιοι οι άνθρωποι δημιουργούν. Οι ιδέες, οι πολιτισμικές αξίες και οι κανόνες τοποθετούνται στο επίκεντρο της κοινωνικής οργάνωσης, μέσα στο οποίο κοινωνικοποιούνται και διαντιδρούν τα νέα μέλη.

Η διαδικασία της κοινωνικής αλληλόδρασης αφορά τη διυποκειμενική επικοινωνία και τη δυνατότητα αντικειμενικοποίησης του υποκειμενικού τρόπου σκέψης και του νοήματος που εκπέμπουν τα άτομα, αλλά και της ανάδειξης της κοινής σημασιολογικής διάστασης μέσα από διαφορετικούς τρόπους έκφρασης. Η δυνατότητα αυτή ενεργοποίησης μιας αντιληπτικής ικανότητας καθίσταται εφικτή μέσα από «τυποποιημένα σχήματα» που επιτρέπουν την πρόσβαση στην συγκεκριμένη κοινωνική πραγματικότητα, η οποία περιβάλλεται από τις δικές της γλωσσικές, σημασιολογικές και νοηματικές δομές καθώς και από προσδιορισμούς συμβόλων μέσω των γλωσσικών σημείων.

Η συσσώρευση των γνώσεων που αποκτά το άτομο διά μέσου της γλώσσας και μέσω της αλληλεπίδρασής του με άλλα άτομα δημιουργεί το κοινωνικό απόθεμα της γνώσης, το οποίο παρέχει πληροφορίες ανάλογα με τους τομείς της καθημερινής ζωής με τους οποίους έρχονται συχνά αντιμέτωπα τα άτομα. Η κοινωνική διαδικασία κατασκευής του κόσμου καθίσταται εφικτή μέσα από αυτούς τους νοηματικούς γλωσσικούς κώδικες, που διαφοροποιούν και τυποποιούν νοηματικές συνάφειες και προσδίδουν διαφορετικό σημασιολογικό περιεχόμενο σε ξεχωριστές κοινωνικοπολιτισμικές οντότητες. Κατά συνέπεια, στο πλαίσιο της κοινωνικής

κατασκευής η γλώσσα δεν συνιστά ένα απλό εργαλείο, αλλά μια δημιουργική, δυναμική παραγωγική διαδικασία.

Ο κυρίαρχος χαρακτήρας της γλώσσας κατά τη διαδικασία κατασκευής μορφών κοινωνικής πραγματικότητας πιστοποιεί τον τρόπο με τον οποίο η γλώσσα δεν αντανakλά με έναν μηχανιστικό τρόπο τις υφιστάμενες δομές, αλλά τις εμπλουτίζει νοηματικά, τις μεταπλάθει και τις μεταποιεί, δημιουργεί αναπαραστάσεις και ανασκευάζει έναν νέο πραγματικό κόσμο. Έτσι, οι γνώσεις που έχουμε αποκτήσει για τον κοινωνικό κόσμο δεν είναι προκαθορισμένες από εξωτερικούς παράγοντες, ούτε εκφράζουν αντικειμενικές αλήθειες, εφάμιλλες μιας αμετάβλητης και αναλλοίωτης φυσικής πραγματικότητας.¹⁰ Επιπλέον, δεν υφίσταται «κάποια ανθρώπινη φύση με την έννοια ενός βιολογικά σταθερού υποστρώματος που καθορίζει τη μεταβλητότητα των κοινωνικο-πολιτισμικών σχηματισμών. Υπάρχει μόνο ανθρώπινη φύση με την έννοια ανθρωπολογικών σταθερών που οροθετούν και παράλληλα επιτρέπουν τους κοινωνικο-πολιτισμικούς σχηματισμούς του ανθρώπου»¹¹

Αντίθετα αποτελούν ένα μεθοδικό και διαρκώς σε κίνηση κατασκευαστικό και επιτελεστικό, εφευρετικό αποτέλεσμα της ανθρώπινης δραστηριότητας. Αποτελούν γλωσσικές κατασκευές, μέσω των οποίων περιγράφεται και ερμηνεύεται ένας συνεχώς μεταβαλλόμενος κοινωνικός κόσμος. Οι προσεγγίσεις αυτές, δεδομένου ότι συμπεριλαμβάνουν χαρακτηριστικά του κοινωνικοπολιτισμικού κόσμου διατηρούν παγίως το στοιχείο της ενδεχομενικότητας και μεταβλητότητας, ενώ παράλληλα συντηρούν κοινές συμβατικές (και όχι φυσικές) αλήθειες, καθ' όσον χρόνο αυτές μπορούν να πείθουν ως προς την αναγνώριση και ισχύ της πολιτισμικής τους ισχύος.

Δεδομένου ότι τα άτομα είναι αυτά που κατασκευάζουν τον κοινωνικό κόσμο,¹² ο οποίος δεν θα υπήρχε χωρίς αυτά, η έννοια της αντικειμενικής κατάστασης νοήματος, οριοθετείται στο χωροχρονικό και κοινωνικοπολιτισμικό πλαίσιο αυτού του κατασκευασμένου κόσμου και εκ των πραγμάτων σχετικοποιείται, παρότι στην πορεία οι ρευστές μορφές πραγματικότητας αποκτούν χαρακτηριστικά σταθερότητας μέσω από αναπαραγωγικές διαδικασίες και κοινωνικοποιητικές μεθόδους. Μέσω της κοινωνικοποίησης επιτυγχάνεται η είσοδος στην αντικειμενική πραγματικότητα, καθώς και η αναγνώριση και η αποδοχή κοινών δομών και περιεχομένων νοήματος

¹⁰ Βλ. P. Berger, Th. Luckmann : σελ. 98.

¹¹ Ο.π : σελ. 99.

¹² Ο.π : σελ. 23.

που δημιουργούν παράλληλα προϋποθέσεις κοινωνικής συμβίωσης, οργάνωσης και συνοχής.

Οι καταστάσεις αυτές σταθεροποιούν τις κοινωνικές σχέσεις και τον χώρο μέσα στον οποίο αυτές εκδηλώνονται, χωρίς οπωσδήποτε να αποτελούν παγιωμένα υποδείγματα δράσης, διότι βρίσκονται σε μια συνεχή ανακατασκευή. Η μεγαλύτερη ρευστότητα αφορά τις διαδικασίες της ανακατασκευής του περιεχομένου του υλικού κοινωνικοποίησης και κατά συνέπεια των εκάστοτε κοινωνικοπολιτισμικών προτύπων που επικρατούν, ενώ η σταθεροποίηση συνδέεται με τον διαρκή ρόλο της πάγιας διαδικασίας της κοινωνικοποίησης αυτής καθεαυτής.

Επιπλέον, μέσα από τις διαδικασίες της αντικειμενικοποίησης, της θεσμοποίησης και της νομιμοποίησης η κοινωνία προάγει ένα συμβολικό *όλον* και διατηρεί τα χαρακτηριστικά της αντικειμενικής πραγματικότητας. Συγκεκριμένα, η αντικειμενικοποίηση από τη μεριά του υποκειμένου συνιστά τη δυνατότητα του ανθρώπου να αναπαριστά τον κόσμο στον οποίο ο ίδιος συμμετέχει και αναπτύσσει διϋποκειμενική δραστηριότητα. Η αντικειμενικότητα λοιπόν που χαρακτηρίζει τον κοινωνικό κόσμο στην ανθρώπινη εμπειρία δεν προσλαμβάνει κάποιο οντολογικό status πέραν της ανθρώπινης δραστηριότητας από την οποία δημιουργήθηκε, αφού η κοινωνία συνιστά μια ανθρώπινη δημιουργική κατασκευή.¹³

Από τη μεριά της η θεσμοποίηση αφορά την αμοιβαία τυποποίηση πράξεων που υιοθετούνται από τα άτομα στην καθημερινή τους ζωή¹⁴ και είναι το παράγωγο αυτής της δυνατότητας και δημιουργεί θεσμούς, οι οποίοι διατηρούν τις αρχικές αντικειμενικοποιημένες οπτικές, ενώ η νομιμοποίηση είναι η διαδικασία που τις καθιστά ορθές και νομιμοποιημένες στις γενεές που ακολουθούν. «Το εύρος της θεσμοποίησης εξαρτάται από την έκταση των δομών συνάφειας. Εάν πολλές ή περισσότερες δομές συνάφειας σε μία κοινωνία είναι γενικώς κοινές, το εύρος της θεσμοποίησης θα είναι μεγάλο. Εάν από την άλλη λίγες μόνο δομές συνάφειας είναι γενικώς κοινές, τότε το εύρος της θεσμοποίησης θα είναι μικρό. Στη δεύτερη περίπτωση, υπάρχει η επιπλέον πιθανότητα η θεσμική τάξη να είναι σε υψηλό βαθμό

---

¹³ Βλ. ό.π., σελ.122

¹⁴ Βλ. ό.π., σελ.110

κατακερματισμένη, όταν ορισμένες δομές συνάφειας είναι κοινές για κάποιες ομάδες της κοινωνίας αλλά όχι για την κοινωνία ως σύνολο»¹⁵.

Σε μία κοινωνία, όπου η θεσμοποίηση είναι πλήρης, όλα τα προβλήματα και όλες οι λύσεις αυτών των προβλημάτων είναι κοινωνικά αντικειμενικοποιημένες και όλες οι κοινωνικές πράξεις είναι θεσμοποιημένες. Η θεσμοποίηση δεν είναι μια μη αναστρέψιμη διαδικασία παρά το γεγονός πως οι θεσμοί, από τη στιγμή της διαμόρφωσής τους, έχουν ως κύριο χαρακτηριστικό την τάση να διαιωνίζονται. Το εύρος των θεσμοποιημένων πράξεων, για διάφορους λόγους, μπορεί να μειώνεται. Έτσι, σε μερικά πεδία της κοινωνικής ζωής μπορεί να συντελείται αποθεσμοποίηση.

Επίσης, κύρια σημασία για την Κοινωνιολογία της γνώσης έχει η ανάλυση των ρόλων καθώς «κάνει φανερές τις διαμεσολαβήσεις μεταξύ των μακροσκοπικών συμπάντων νοήματος, που είναι αντικειμενικοποιημένα σε μία κοινωνία, και των τρόπων μέσω των οποίων τα σύμπαντα αυτά γίνονται υποκειμενικώς πραγματικά για τα άτομα».¹⁶

Εν κατακλείδι, το σχέδιο της κοινωνικής κατασκευής της πραγματικότητας συνδέεται στο γνωσιοθεωρητικό σκέλος με τις φαινομενολογικές προσεγγίσεις και παράλληλα με την ερμηνευτική ανάλυση και την ιδεολογική κριτική των κοινωνικών δομών. Οι απόψεις περί κοινωνικής κατασκευής κορυφώνονται στο πλαίσιο διατύπωσης του ονομαζόμενου «ισχυρού προγράμματος» της Κοινωνιολογίας της γνώσης¹⁷ του οποίου τα επιχειρήματα συνοψίζονται παρακάτω:

«Κάθε πτυχή του επιχειρήματος «επιστήμη» μπορεί να κατανοηθεί μόνο εντός του συγκεκριμένου κοινωνικού και πολιτισμικού πλαισίου στο οποίο αναφέρεται.

-Ακόμη και οι φυσικοί νόμοι αποτελούν κοινωνικές κατασκευές

-Οι επιστημονικές θεωρίες έχουν την ίδια αξία ως «κείμενα» και ως «ιστορίες» όπως αυτά παρουσιάζονται αντίστοιχα σε διαφορετικούς χώρους.

---

¹⁵Ο.π, σελ.152-153

¹⁶ Βλ. ό.π σελ. 151.

¹⁷Ως προς τη διατύπωση του «σκληρού προγράμματος της Κοινωνιολογίας της γνώσης» ο D. Bloor, βασικός υπερασπιστής του, διατείνεται ότι το πρόγραμμα αυτό βρίσκεται σε λογική συνέχεια με το έργο του Mannheim, βλ. D. Bloor : “Wittgenstein und Mannheim on the Sociology of Mathematics” *Studies in History and Philosophy of Science*, N. 4, σελ. 173-191, 1973 και B. Barnes, D. Bloor, S. Lukes (επιμ.) : *Scientific Knowledge. A Sociological Analysis*, Athlone, London, 1996.

-Επειδή τα υποτιθέμενα γεγονότα δεν διευκολύνουν κάποιες σημαντικές αποφάνσεις σε σχέση με επιστημονικά αποτελέσματα, η αλήθεια των προτάσεων που διατυπώνονται δεν κρίνεται τελεσίδικα εντός της «επιστήμης».

-Επειδή δεν μπορεί να υπάρξει μια αντικειμενική επιστήμη είναι ιδιαίτερα σημαντικό να γίνουν αποδεκτοί κάποιοι ρητοί στόχοι μιας «χειραφετητικής επιστήμης» στη διαδικασία της επιστημονικής έρευνας.»¹⁸

Προσεγγίσεις που υιοθετούν τους παραπάνω ισχυρισμούς επεκτείνουν συχνά τα επιχειρήματα αυτά και αξιώνουν την αποδοχή τους και για τις αποφάνσεις που αφορούν φυσικοεπιστημονικές θεωρίες, οι οποίες, στην ουσία εξαρτώνται αποκλειστικά από κοινωνικούς προσδιορισμούς και παράγοντες. Στο σημείο αυτό η νέα Κοινωνιολογία της γνώσης αφενός διαφοροποιείται από τις παραδοσιακές της καταβολές, οι οποίες περιορίζουν το παρεμβατικό τους εύρος στις κοινωνικές επιστήμες, αφετέρου βρίσκεται σε ευθεία αντίθεση με την φυσικοεπιστημονική μεθοδολογία. Οι προτάσεις αυτές, σύμφωνα με πολλούς φυσικούς επιστήμονες¹⁹ ελέγχονται ως προς εμπειρικό τους περιεχόμενο και κατά συνέπεια ως προς την επιστημονική τους ισχύ, κυρίως διότι είναι κατά τέτοιον τρόπο διατυπωμένες που δεν επιτρέπουν τη διενέργεια ορθολογικού και εμπειρικού ελέγχου.

Παρά ταύτα το επιχείρημα του «σκληρού προγράμματος» της Κοινωνιολογίας της γνώσης συνοψίζεται στο ότι δεν μπορούν να υπάρξουν ανεξάρτητα υπερπολιτισμικά πρότυπα ορθολογικότητας,²⁰ ούτε μπορεί να ισχύσει η διακριτότητα ανάμεσα σε ουδέτερες μορφές ορθολογικότητας και ανορθολογικές πεποιθήσεις. Μια θέση που απολυτοποιεί τον επιστημολογικό σχετικισμό που διακρίνει κανείς στα «γλωσσικά παίγνια» και στις «μορφές ζωής, στο έργο του όψιμου Wittgenstein και αργότερα του Winch. Πρόκειται για τη σύνδεση ανάμεσα σε κοινωνικο-γλωσσικές επιδράσεις και πρακτικές που εκφράζονται μέσα από συγκεκριμένες κοινωνικοπολιτισμικές ομάδες

---

¹⁸R. Schnell κ.ά : ό.π, σελ. 130.

¹⁹Για μια κριτική που ασκούν οι φυσικοί επιστήμονες σε μελέτες της Κοινωνιολογίας της γνώσης, με το επιχείρημα ότι οι προτάσεις που προτείνονται εδώ δεν μπορούν να υπαχθούν σε εμπειρικό έλεγχο από την μεθοδολογία της εμπειρικής έρευνας βλ. A. Sokal, J. Brickmont : *Eleganter Unsinn. Wie die Denker der Postmoderne die Wissenschaft missbrauchen*, München, 1999, σελ. 105-112 και I. Hacking : *Was heißt soziale Konstruktion? Zur Konjunktur einer Kampfvokabel in den Wissenschaften*, Frankfurt a.M, 1999, σελ. 100-158.

²⁰Βλ. Barnes B, Bloor D.: “Relativism, rationalism and the Sociology of Knowledge”, στο M. Hollis, S. Lukes (επιμ.) : *Rationality and Relativism*, Oxford, B. Blackwell, 1982, σελ. 21-47.

και στην ουσία προκρίνουν μια κοινωνιολογική μελέτη για τις μορφές γνώσης που αναπτύσσονται τόσο στις κοινωνικές όσο και στις φυσικές επιστήμες. Τα «γλωσσικά παίγνια» είναι μια εμφατική επισήμανση ότι η ομιλία της γλώσσας είναι μέρος μιας δραστηριότητας, ή μιας μορφής ζωής,²¹ επιβεβαιώνοντας τον ριζικά κοινωνικό και πραγματολογικό χαρακτήρα της ανθρώπινης σκέψης και γνώσης, όταν η οπτική της επιστήμης στρέφεται στο κοινωνικό νόημα.

Ήδη με τη γλωσσοαναλυτική αναθεμελίωση της θεωρίας του κοινωνικού πράττειν υποστηρίχθηκε η άποψη ότι κάθε μορφή γνώσης είναι συμβατή με τις κοινωνικές δομές, στις οποίες αποκτάται και γίνεται αντιληπτή «εκ των έσω». Ελέγχεται δε με μία ερμηνευτική μέθοδο που κατανοεί μέσα από την καθημερινή γλώσσα τα ιδιαίτερα πολιτισμικά πρότυπα, τη συλλογική έκφραση, το κοινωνικοποιητικό περιβάλλον και τα δεδηλωμένα ατομικά και ομαδικά συμφέροντα. Στην αναθεωρημένη γλωσσοαναλυτική πρόταση η σχέση μεταξύ της κατανόησης των κοινωνικών πράξεων και της εξήγησης των φυσικών φαινομένων διακρίνεται από μία αξεπέραστη λογική ασυμβατότητα.

Ως σαφής διάκριση των πράξεων από τις απλές σωματικές κινήσεις χαρακτηρίζεται η ιδιότητά τους να αποτελούν παράγωγα κοινωνικών κανόνων (*regelgeleitet*)²² και κατανοούνται σε ποικίλα πολιτισμικά και γλωσσικά επίπεδα με το χαρακτήρα των μορφών ζωής. Σημειώνεται ότι η κανονιστικότητα των πράξεων εγκλείει στοιχεία τα οποία τις «καθιστούν ικανές» (*befähigende*) να επισυμβούν και να αποδώσουν νόημα. Επιμέρους κίνητρα και επικαλούμενοι λόγοι γίνονται κατανοητά διαμέσου διυποκειμενικών - διαλογικών συμβάσεων και με αναφορές σε συλλογικά υποδείγματα δράσης, στα οποία εκβάλλουν οι κοινωνικοί κανόνες. Οι διανοητικές διεργασίες που οδηγούν σε πράξεις, επιτελούνται σε σχέση με ισχύουσες μορφές γλωσσοκοινωνικών υποδειγμάτων κατάλληλης δράσης.

---

²¹L. Wittgenstein : *Philosophische Untersuchungen*, ό.π, §23 και P. Winch : ό.π. Με τα «γλωσσικά παίγνια» και τις μορφές ζωής ο Wittgenstein βρίσκεται ουσιαστικά σε αντίθεση, τόσο με την τυπική και συντακτική δομή της γλώσσας που είχε προαναγγεληθεί μέσα από το δικό του πρώιμο έργο : *Tractatus Logico-Philosophicus*, Kegan Paul, 1922, όσο και με τις θέσεις του Λογικού Θετικισμού, βλ. Carnap R. : *Logische Syntax der Sprache*, Kegan Paul, 1934.

²² P.Winch : *Die Idee der Sozialwissenschaft und ihr Verhältnis zur Philosophie*, Suhrkamp, Frankfurt a.M, 1966, σελ. 107 επ.

Στο σημείο αυτό διακρίνει κανείς μια συγγένεια της ώριμης γλωσσοαναλυτικής φιλοσοφίας του Wittgenstein και κυρίως της κοινωνιολογικής οπτικής του Winch με την έννοια της κατανόησης και του κοινωνικού πράττειν, έτσι όπως αξιοποιήθηκαν από τον Weber για την κατασκευή της «κατανούσας κοινωνιολογίας». Στόχος ήταν ο καθορισμός του κοινωνικού πράττειν από κανόνες που προκύπτουν μέσω επικοινωνίας στην καθημερινή γλώσσα και η ταυτόχρονη απόρριψη της δυνατότητας μιας αιτιώδους εξήγησης της γλωσσικής έκφρασης του πράττειν. Στο σημείο αυτό μάλιστα διατυπώνεται και σχετική κριτική στον Weber, επειδή ο τελευταίος δεν διέκρινε τις λογικές αδυνατότητες της επιδίωξης ενός συνδυασμού της ερμηνευτικής κατανόησης του κοινωνικού πράττειν με την αιτιώδη εξήγηση στην πορεία του.²³

Σε γενικές γραμμές οι προσεγγίσεις αυτές αναδεικνύουν πλευρές της επιστημονικής γνώσης που απορρέουν από το χαρακτήρα της επιστήμης αποκλειστικά ως ιστορικά και κοινωνικά προσδιορισμένης δραστηριότητας. Επιπλέον, η απολυτοποίηση του μεθοδολογικού δυϊσμού περιορίζει τις δυνατότητες εφαρμογής συνθετικών μεθοδολογικών προτάσεων στις κοινωνικές επιστήμες, ενώ, μέσα από έναν ακραίο πολιτισμικό σχετικισμό διαφαίνεται η παραδοχή της δια-πολιτισμικής ασυμβατότητας, δηλαδή της αδυνατότητας σύγκρισης διαφορετικών πολιτισμικών αξιών και κοσμοεικόνων.

Σε μια σύνδεση του παραπάνω ρεύματος με το «ισχυρό πρόγραμμα» της Κοινωνιολογίας της γνώσης, η επιστήμη δεν στηρίζεται σε ένα σύνολο καθολικών προτύπων και αξιωμάτων που να διασφαλίζουν την έγκυρη εξαγωγή συμπερασμάτων, ανεξάρτητα από τα διαφορετικά αξιακά πρότυπα και τα πολιτιστικά γνωρίσματα, ούτε μπορεί να εγγυηθεί μια απρόσκοπτη επικοινωνία μεταξύ του «Λόγου» και της εμπειρίας. Αρνούμενες τον «καθολικό Λόγο» οι ίδιες οι επιστημονικές μεθοδολογίες αποτελούν τμήμα μιας συγκεκριμένης μορφής πολιτισμικής έκφρασης, κάτι που δεν είναι υποτιμητικό για την ίδια την έννοια της επιστήμης. Αντιθέτως, η εμπειρική της επιστήμης έχει να κάνει με την

---

²³ P. Winch : ό.π, σελ. 109. Για το θέμα βλ. επίσης N. Ναγόπουλος : «Πτυχές της κοινωνιολογικής θεωρίας της γνώσης και του κοινωνικού νοήματος στο έργο του Max Weber και οι επιδράσεις στο αναθεωρημένο γλωσσοαναλυτικό «παράδειγμα», στο Μ. Αντωνοπούλου, Σ. Χιωτάκης (επιμ.) : *Max Weber. Ο σύγχρονός μας. Δοκίμια κοινωνικής και πολιτικής θεωρίας*, Πόλις, Αθήνα, 2011.

προσέγγιση μιας πραγματικότητας που συγκροτείται από τους δημιουργούς της και των συγκεκριμένων πολιτισμικών εκφάνσεων, που εξετάζονται ως εμπειρικά φαινόμενα. ²⁴Η διάσταση της εμπειρίας σημασιολογείται εδώ ως προς τη δικαιολόγηση ανάδειξης μορφών πολιτισμού, στις οποίες εντάσσεται και η επιστήμη και όχι ως προς την προσχώρηση σε έναν ουδέτερο ορθολογιστικό ή φυσιοκρατικό προσανατολισμό.

Η βαρύτητα που προσδίδεται στο εννοιολογικό περιεχόμενο της επιστήμης αφορά, στην περίπτωση αυτή, τη γνώση που προσδιορίζεται από τους ίδιους τους ανθρώπους και αναδύεται σε κάθε συλλογικά αποδεκτό σύστημα πεποιθήσεων. Κάτι που αμφισβητεί τη διαχωριστική γραμμή ανάμεσα στην αποδοχή ή αναγνώριση μιας δημιουργηθείσας και κατ' επέκταση προσληφθείσας γνώσης από τα υποκείμενα και μιας, αντικειμενικής και ανεξάρτητης από υποκειμενικές πεποιθήσεις γνώση.

Σε μεθοδολογικό επίπεδο, με το πρόταγμα για μια επιστημονική κοινωνιολογική εξήγηση της γνώσης προκρίνεται η θέση περί υπαγωγής της ορθολογικής δικαιολόγησης και γνωστικής εγκυρότητας σε μια συμβασιοκρατικά εννοούμενη αξιοπιστία. Στο πλαίσιο αυτό ως έγκυρη θεωρείται η γνώση, η οποία κρίνεται και γίνεται αποδεκτή μέσα από κοινωνικές συμβάσεις και σύμφωνα με «θεσμοποιημένα και μεταβλητά κοινωνικά πρότυπα. Η υποστήριξη των τελευταίων εξαρτάται από τα αποτελέσματα της κοινωνικοποίησης, τις πιέσεις του κοινωνικού ελέγχου και την κοινωνική επιδοκιμασία της αξιόπιστης πεποίθησης».²⁵

Εν κατακλείδι, το «ισχυρό πρόγραμμα» μιας επιστημονικής κοινωνιολογικής εξήγησης της γνώσης μετατοπίζει το γνωσιοθεωρητικό ενδιαφέρον της επιστήμης στους εκάστοτε ισχυρούς συμβασιοκρατικούς θεσμούς και τις αξιωματικές παραδοχές της επιστημονικής δραστηριότητας που μπορούν να ελέγξουν και να διασφαλίσουν με αυτόν τον τρόπο την αξιοπιστία των προτεινόμενων «παραδειγμάτων». Τέλος ο κοινωνιολογικός έλεγχος συμπεριλαμβάνει τόσο τον προσδιορισμό της ίδιας της επιστημονικής γνώσης, σύμφωνα με τα κοινωνικά

---

²⁴Βλ. B. Barnes : *Scientific Knowledge and Sociological Theory*, Routledge, London, 1974.

²⁵ Σ. Τσινόραμα : «Επιστήμη και ορθολογικότητα. Τα αδιέξοδα του σχετικισμού στη σύγχρονη φιλοσοφία και Κοινωνιολογία της επιστήμης», *Αξιολογικά*, 7, 1995, 1-65.

υποδείγματα που απορρέουν από ισχύουσες κοινωνικές δομές, όσο και αποφάνσεις ως προς την ορθολογικότητα πεποιθήσεων που διεκδικούν ορθολογική εγκυρότητα και επιστημονική αξιοπιστία.

Βιβλιογραφία/Αναφορές

Adler M.: “Die Bedeutung Vicos für die Entwicklung des soziologischen Denkens”, στο *Archiv für die Geschichte des Sozialismus* XIV 1929, σελ. 280-304

Barnes B., Bloor D.: “Relativism, rationalism and the Sociology of Knowledge”, στο M. Hollis, S. Lukes (επιμ.) : *Rationality and Relativism*, Oxford, B. Blackwell, 1982, σελ. 21-47

Barnes B., Bloor D., Lukes S. (επιμ.) : *Scientific Knowledge. A Sociological Analysis*, Athlone, London, 1996

Barnes B. : *Scientific Knowledge and Sociological Theory*, Routledge, London, 1974

Berger P., Luckmann Th: *The Social Construction of Reality: A Treatise in the Sociology of Knowledge*, New York, 1966 (*Η κοινωνική κατασκευή της πραγματικότητας*, Νήσος, Αθήνα, 2003)

Bloor D.: “Wittgenstein und Mannheim on the Sociology of Mathematics” *Studies in History and Philosophy of Science*, N. 4, σελ. 173-191, 1973

Carnap R. : *Logische Syntax der Sprache*, Kegan Paul, 1934

Hacking I.: *Was heißt soziale Konstruktion? Zur Konjunktur einer Kampfvokabel in den Wissenschaften*, Suhrkamp, Frankfurt a.M., 1999

Hollis M, Lukes S. : *Rationality and Relativism*, Oxford, 21-47, B. Black- well, 1982

Knoblauch H.: *Wissensszologie*, UVK, Konstanz, 2005

Leinfellner W.: *Einführung in die Erkenntnis –und Wissenschaftstheorie*, Mannheim, 1967

Meja V, Stehr N.: “Social science, epistemology, and the problem of relativism”, στο *Social Epistemology*, 1988, τόμ., 2, No. 3, σελ. 263 - 271

Ναγόπουλος Ν. : «Πτυχές της κοινωνιολογικής θεωρίας της γνώσης και του κοινωνικού νοήματος στο έργο του Max Weber και οι επιδράσεις στο αναθεωρημένο γλωσσολογικό «παράδειγμα», στο Μ. Αντωνοπούλου, Σ. Χιωτάκης (επιμ.) : *Max Weber. Ο σύγχρονός μας. Δοκίμια κοινωνικής και πολιτικής θεωρίας*, Πόλις, Αθήνα, 2011

Popper K. : “Normal science and its dangers” στο I. Lakatos, A. Musgrave (επιμ.), *Criticism and the Growth of Knowledge*, Cambridge University Press, Cambridge (1970)

Schnell R., Hill P., Esser E. : *Methoden der empirischen Sozialforschung*, (ελλ. έκδ. *Μέθοδοι εμπειρικής κοινωνικής έρευνας* (μτφρ., εισαγ., επιμ. Ν. Ναγόπουλος), Propobos, Αθήνα, 2014

Sokal A., Brickmont J. : *Eleganter Unsinn. Wie die Denker der Postmoderne die Wissenschaft missbrauchen*, München, 1999

Winch P. : *Die Idee der Sozialwissenschaft und ihr Verhältnis zur Philosophie*, Suhrkamp, Frankfurt a.M, 1966

Wittgenstein L. : *Tractatus Logico-Philosophicus*, Kegan Paul, 1922

